

μέτρο παρὰ φύσιν. "Ωστε στὸν ἀνθρώπο, τὸ ἀρχιότερο γέννημα τῆς φύσης, μιὰ ποὺ δὲ διακατέχεται δλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὸ νοῦ, δὲν εἶναι καὶ δλοκληρωτικὰ πραγματοποιημένη ἡ μορφή του. Τὰ ὅντα τείνουν πρὸς τὴν μορφή τους καὶ αὐτὴ ἡ τάση εἶναι κάτι ἀντίστοιχο μὲ τὸν πλατωνικὸ ἔρωτα, ἀφοῦ ἡ μορφή, ποὺ εἶναι ἡ αἴτια τῆς ζωῆς καὶ τῆς κίνησης, ἀκίνητη καὶ ἀναλλοίωτη ἡ ἕδα στὴν σταθερότητά της.¹⁾ αὐτὴ κινεῖ τὴν ὑλὴν, ἀκίνητη δὲ ὡς ἐρῶμενον».²⁾ Η ἀρχὴ αὐτῆς, ὅσο καὶ ἐν εἰδικὰ λέγεται γιὰ τὴν ὕψιστη μορφή, ισχύει γιὰ ὅλες τὰς ἄλλες μορφὰς τῆς ζωῆς.

§ 14. Ἐντελέχεια. Η κατάσταση τῆς τελειότητας, ὅπου τὸ ὅν θάχε δλοκληρωτικὰ πραγματώσει τὴν μορφή του, ὅπου θίγεται συντελεσθεῖ ὅλη ἡ τροχιὰ τῆς κίνησης του πρὸς τὴν μορφή του ἀναμμένεται ἐντελέχεια, γιατὶ τότε τὸ ὅν πιὸ ἔχει τὸ ἕδα τὸ τέλος ἐντὸς του, συμπίπτει μὲ τὴν μορφή του. Κάπια ὅν συγκεκριμένο ἔχει ἔτι πιὸ συγκεκριμένη ἐντελέχεια.³⁾ Στὴν ἔννοια τῆς ἐντελέχειας δλοκληρώνεται ἡ ἔννοια τῆς γένεσης, ποὺ ἔκει σταματᾶ, γιατὶ ἔκει γίνεται ὅ,τι γίνεται νὰ γίνει. «Τὸ δὲ δυνάμει εἰς ἐντελέχειαν βαδίζεται⁴⁾ καὶ τὸ ὅν ἔσται φυσικὰ σταματᾶ τὴν κίνησή του. Μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐντελέχειας δλοκληρώνεται ἔτσι τόσο ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος καὶ ἡ ἔννοια τῆς γένεσης του.

§ 15. Τελολογικὴ συγκρότηση τοῦ σύμπαντος. Άλλη ὅσο καὶ ὅν οὖσα εἶναι τὰ συγκεκριμένα ὅντα, καθὼς κανοῦνται πρὸς τὴν ἐντελέχειά τους, δὲν μπορεῖ σ' αὐτὰ νὰ σταματήσῃ ὁ φιλόσοπος. Η ἀπειρότητά τους ἀνήκει σ' ἕναν ἔνιπο κόσμο καὶ κάποιες αγένη καὶ τάξη πρέπει νὰ ὑπάρξει ἀνάμεσά τους. Τὴν τέλην αὐτὴ τὴν ἔδωσε ἡ βασικὴ μορφὴ τῆς σκέψης τοῦ Ἀριστοτέλη, ἡ τελολογία, κληρονομιὰ καὶ αὐτή, καθὼς ἔδιως σ' αὐτὸν τὸ σημεῖον θὰ φανεῖ, τῆς πλευρικῆς σκέψης.

νεται, ὅμοιως ἀν ἔχοι καὶ ἐν τοῖς φυσικοῖς καὶ τὰ τέρατα ἀμιθτίμετα ἐκείνου τοῦ ἔγεκά του».

1) Περὶ ψυχῆς 426 α. 9 «... ἡ ποίησις καὶ ἡ πάθησις ἐν τῷ πάνοφοντι, ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ ποιοῦντι».

2) Μεταφ. 1072 β 3.

3) Σιὰ τὸν ὅρο ἐντελέχεια δέεται Zeller 860 αρι. 1, 821 αρι. 1, βραχ. dis ἔνθ. ἀν. σ. 478, Jaeger ἔνθ. ἀν. 409 κ. ὁ.

4) Φυσ. 257 β 7.

‘Ο ‘Αριστοτέλης παρατηρεῖ στὰ δύντα, πῶς ή «κυρία φύσις» των¹) είναι ή μιορφή, δηλαδὴ δ σκοπός. “Λν δμως αὐτὸ λιχύει γιὰ κάθε συγκεκριμένο δν, τὸ ἕδιο θὰ λιχύει καὶ γιὰ τὸ σύμπαν· «εἰ δὲ ἐν ζώφιοῦτο δυνατὸν γενέσθαι, τί κωλύει τὸ αὐτὸ συμβῆναι καὶ κατὰ τὸ πᾶν; εἰ γὰρ ἐν μικρῷ κόσμῳ γίνεται, καὶ ἐν μεγάλῳ».²»

Λανάμεσα στά στοιχεῖα ποὺ μπαρτίζουν τὸ σύμπαν θὰ έπάρχει τελολογική σχέση. Κύθε τὶ θὰ είναι όλη ποὺ θὰ έπάρχει γιὰ μιὰ μορφή· κάθε τὶ θὰ είναι μέσο γιὰ ἕνα σκοπό. Και ἔνα στοιχεῖο ποὺ είναι σκοπὸς ἄλλου στοιχείου, μπορεῖ μὲ τὴ σειρά του νὰ γίνει μέσο ἑνὸς ἄλλου πάλι ἀπότερου σκοποῦ. Κάθε μορφή γίνεται διαρκῶς όλη μιᾶς ἄλλης μορφῆς.

‘Η χλιμακωτή αὗτη θέση πηγάδει ἀναγκαστικά καὶ ἀπὸ τὴν ἀρι-
στοτελικὴν γνῶσην’ γνώσην είναι γνώση τῆς μορφῆς, ποτὲ τῆς ὅλης τοῦ
ὄντος. Ἔνώση τῆς μορφῆς τοῦ ὄντος δύμως είναι ἀναγωγὴ στοὺς λόγους
τῆς ὑπαρξῆς της.¹⁾ Ἀλλὰ λόγος τῆς ὑπαρξῆς τῆς μορφῆς ἐνδεῖ ὄντος
είναι πάλι μιὰ μορφή. ‘Η μορφὴ δύμως είναι ὁ σκοπὸς τῆς ὑπαρξῆς
της’ είναι τὸ οὖ ἔνεκαι ὑπάρχει. “Ωστε γνώση τοῦ ὄντος είναι, κατὰ κύ-
ριον τουλιάχιστον λόγο, γνώση τοῦ σκοποῦ του, ἀλλὰ ἡ γνώση τοῦ σκο-
ποῦ του δὲ συντελεῖται παρὰ μὲ τὴ γνώση τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ τοῦ σκο-
ποῦ, τῆς μορφῆς, ποὺ θὰ ἔχει γιὰ ὅλη πιὰ τὸν πρῶτο ἐκεῖνο σκοπό, τὴν
πρώτη μορφὴ τοῦ ὄντος. ‘Η μορφὴ δύμως, ποὺ θὰ ἔχει γιὰ ὅλη μιὰν
ἄλλη μορφή, θάναι γενικώτερη, θάναι τὸ γένος, ἐνῶ ἡ ἄλλη θὰ είναι
τὸ εἶδος. “Ο, τι ἔχει τὴ θέση τῆς μορφῆς είναι πάντα γενικώτερο ἀπὸ
ὅ, τι ἔχει τὴ θέση τοῦ ὄντος, γιατὶ τὸ ὄντως ὃν είναι ἐκεῖνο, ποὺ καθὼς
ἔνωνται ἡ ὅλη του μὲ τὴ μορφή, κάνει τὴ μορφὴ τούτη συγκεκριμένη,
δηλαδὴ εἰδικώτερη. ‘Η μορφὴ μάνη της είναι λοιπὸν γενικώτερη ἀπὸ
τὸ ὃν τοῦ δικίου είναι μορφή. Σύμφωνα μὲ αὐτὰ ἡ γνώση είναι ἕνα
σύστημα μορφῶν, ποὺ ἀπὸ τις εἰδικώτερες ὅλο καὶ προχωρεῖ πρὸς

1) Aus § 13 o.ä., 126.

2) Φυσ. Θ 2-252 β 24. Τὸ χωρίο κάνει τὴν παραβολὴν μόνο μὲ τοὺς ζωντανοὺς ὄφγανταμονές, ἀλλὰ ἀγαλματισθήτηται μπορεῖ νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ κάθε ὅν, παντοῦ ὅπου ὑπάρχει τελολογικὴ σχέση, σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα ὅλης τῆς παραγράφου.

3) Λέει πως πάνω § 1, σελ. 111 σημ. 5.

γενικώτερες. Καὶ ἐπειδὴ οἱ μορφὲς εἶναι καὶ σκοποί ἐν σχέσει μὲ τὰ
δύντα ποὺ διακατέχουν, γι' αὐτὸ δή γνῶση γίνεται ἔνα σύστημα σκο-
πῶν, ἔνα τελολογικό σύστημα.¹⁾ Αὐτὸ δμως ποὺ γιὰ τὴ γνῶση εἶναι
ἀναγκαστικὰ τελολογικὸ σύστημα, θέναι καὶ στὴν πραγματικότητα ἔται,
“Ο κόσμος εἶναι ἔνα τελολογικό σύστημα, ὃπου κάθε ὅν ἔχει τὴ θέση
μέσου καὶ σκοποῦ εἶναι μέσο γιὰ ἄλλα δύντα, καὶ γιὰ ἄλλα πάλι σκο-
πός. Ἡ ἀναλογία βέβαια αὐτὴ περιορίζεται στὴν τελολογικὴ φύση
τῆς γνώσης καὶ τοῦ κόσμου, γιατὶ στὸ δυτολογικὸ σύστημα τῶν δύντων
τὸ μέσο δὲν εἶναι τὸ εἰδικώτερο καὶ δ σκοπός τὸ γενικώτερο” ἀπὸ τὴν
ἀποψη αὐτὴ δή ἀναλογία δὲν λαμβάνει. Ἀνάμεσα στὰ πραγματικὰ δύντα
ἡ ιεραρχία δηλολογικὴ δὲν εἶναι γένους καὶ εἴδους, δὲν εἶναι τυπο-
λογική, ἀλλὰ ἀξιολογική. “Ο Ἀριστοτέλης συγνά διαγνωρίζει καὶ διε-
γράφει τὴν ἀξιολογικὴν ιεραρχίαν τῶν δύντων καὶ τοῦ εἶναι πιναδηδὲς
δ ἀξιολογικὸς χαρακτήρας τῆς κλίμακας αὐτῆς.”²⁾

Μὲ αὐτὴν τὴν ἀξιολογικὴν ιεραρχηση, ποὺ ἐδῶ σημειώνομε, δὲν πρέ-
πει νὰ συγχέομε τὴν ἀλλη ποὺ ὑπάρχει σὲ κάθε ὅν, θεωρούμενο στὴν
αὐθυπαρξία του. Κάθε ὅν ἔχει τὴ συγκεκριμένη μορφή του, ποὺ ἀλ-
λοις τὴν πληρώνει πληρέστερα, ἀλλοτε ἀτελέστερο. “Οὐαὶ μηδὲν εἶναι
πιὸ κοντὰ στὴν ἐντελέχειά του, τόσο ἀξιώτερο εἶναι ἀπὸ τὴ σκοποῦ
τῆς συγκεκριμένης του μορφῆς, καὶ δχι συγκριτικὰ μὲ τὰ ἄλλα δύντα
ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τὴν ἔνιαί τοῦ σύμπτυντος.

§ 16. Τὸ πρῶτον κινοῦν. Η κοσμικὴ αὐτὴ ἀξιολογικὴ κλίμακε
θὰ πρέπει νὰ ἔχει ἔνα τέρμα. “Ἐνα τελικὸ τέλος, κάτι ποὺ δὲ θὰ μπο-
ρεῖ πιὰ νὰ γίνει ὅλη μιᾶς ἄλλης μορφῆς. Αὐτὸ τὸ τέλος εἶναι ἀνυ-
καῖο. ”Αν δὲν ὑπῆρχε δμως μιὰ τελικὴ αἰτία στὴν ἀλυσούδα αὐτὴ τῶν
αἰτίων, τότε καὶ ὅλη αὐτὴ δηλαδα δὲ θὰ εἶχε κανένα στήριγμα.
“Ολες οἱ ἐνδιάμεσες αἰτίες αἰτιολογοῦν μόνο μη καὶ μὲ θίες εἶναι
αἰτιολογημένες. Δὲν αἰτιολογοῦν δμως τίποτε δτιν στὸ τέλος μένουν

1) Zeller σ. 256.

2) Σιμπλίκιος, Περὶ οὐρανοῦ 130 β 1 Σχολ. εἰς Ἀρ. 279 α 18: ἕστε
οὖν ἐν τοῖς οὖσιν ἔστιν ἄλλο ἄλλου βέλτιον . . ., Ἀριστοτέλος Πολετ. I,
5—1254 β 10 «τὰ μὲν γὰρ ἡμερα τῶν ἀγρῶν βέλτιον τὴν φύσιν, τούτοις δὲ
πᾶσιν βέλτιον ἀρχεσθαι ὑπ' ἀνθρώπου». — Δὲς καὶ Zeller σ. 480 κ.ε. ΕΙΩΝ,
501, 662 κ.ε.

ἀναιτιολόγητες.¹⁾ "Ἐτσι ἀναγκαστικὰ θὰ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε μιὰ πρώτη αἰτία, μιὰ πρώτη μορφή, ποὺ νὰ θεμελιώνει τὸ σύμπαν. Ἐάν αὐτὴ ἔλειπε, θάμενε ἡ ζωὴ χωρὶς νόημα, χωρὶς στῆσιγμα, θὰ εἴταν ἀδύνατη καὶ ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξὴ της. Ἐτσι ἡ κίνηση καὶ ἡ γένεση τῶν ὄντων εἶναι ἐξαρτημένη ἀπὸ μιὰ πρώτη κινητικὴ αἰτία, ποὺ ἀπ' αὐτὴν τελικά εἶναι ἐξαρτημένη καθὲ δυνατὴ κίνηση. Μιὰ τέτοια ὅμως πρώτη αἰτία κάθε κίνησης θὰ εἶναι κατὶ ἀκίνητο. Λὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κατὶ κινούμενο, γιατὶ τὸ κινούμενο προϋποθέτει πάντα κάποια ἄλλη μορφή, ποὺ ὡς κινητικὴ αἰτία θὰ τὸ κινεῖ. Ἐτσι τὸ κινούμενο δὲν μπορεῖ ἀπὸ τὴν φύση του νὰ εἶναι πρώτη αἰτία, πρῶτον κινοῦν· τὸ πρῶτον κινοῦν ἀναγκαστικὰ θὰ εἶναι ἀκίνητο.²⁾ Τὸ ἀκίνητο ὅμως εἶναι κατὶ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀνήκει στὸν κόσμο τῶν συγκεκριμένων ὄντων, που τὰ κάντα γίγνονται καὶ κινοῦνται· δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὅλη ἡ νὰ εἶναι σύνθεση ὅλης καὶ μορφῆς· γιατὶ ἡ ὅλη μόνη της ὑπάρχει μόνο ὡς δυνανότητα καὶ ἡ σύνθεση ὅλης καὶ μορφῆς εἶναι πάντα γένεση καὶ κίνηση, μετάβαση ἀπὸ τὴν δυνατότητα στὴν πραγματικότητα,³⁾ πρόσληψη νέας μορφῆς ἀπὸ τὴν προηγούμενη μορφή, ἐτοι ποὺ ἡ προηγούμενη μορφὴ νὰ παίρνει, καθὼς εἴπαμε, τὴν θέση τῆς ὅλης ἀπέναντι σὲ ἄλλη μορφή. Τὸ ἀκίνητο λοιπὸν αὐτὸν ἀναγκαστικὰ θὰ εἶναι καὶ θαρρὸν μορφὴ· μόνο αὐτὴ ὑπάρχει, αὐτὴ καθ' αὐτὴν καὶ ὅχι σὸν κατὶ ποὺ ὑπάρχει καθ' ὑπόθεσιν τῆς ὑπαρξῆς κάποιου ἄλλου. Ἐχομε ἐτοι κατὶ ποὺ πάντα κινεῖται καὶ δὲν κινεῖ ποτὲ καὶ αὐτὸν εἶναι ἡ ὅλη· καὶ ποὺ κινεῖ καὶ κινεῖται καὶ αὐτὸν εἶναι ὁ κόσμος τῶν συγκεκριμένων ὄντων· καὶ τόρα κατὶ ποὺ κινεῖ ἄλλὰ δὲν κινεῖται καὶ αὐτὸν εἶναι τὸ πρῶτο κινοῦν.⁴⁾

Τὸ πρῶτο αὐτὸν κινοῦν εἶναι ἐνα. Ξέρομε κιόλας ὅτι ἡ κίνηση εἶναι αἰώνια, ἀφοῦ εἶναι ἡ συνοχὴ δύο αἰώνιων στοιχείων τῆς ὅλης

1) Φυσ. 126 α-1 χ. 6., 241 β 21 χ. 6. 101 α 28 «ἡ δὲ φύσις τέλος καὶ οὐ ἔνεκα· ὃν γάρ συνεχοῦς τῆς κινήσεως οὖσης ἔστι τι τέλος τῆς κινήσεως, τοῦτο ἔσχατον καὶ τὸ οὐ ἔνεκα».

2) Φυσ. 266 β 20.

3) Μεταφ. 1069 β 15 «Ἐτοι δὲ διετὸν τὸ ὅν, μεταβάλλει πᾶν δυνάμεις ἕνεκες εἰς τὸ ἐνεργεῖται ὅν».

4) Μεταφ. 1072 α 23.

καὶ τῆς μορφῆς. Μιὰ ποὺ εἶναι αἰώνια θὰ εἶναι καὶ συνεχής¹⁾ καὶ ἀφοῦ εἶναι συνεχής ἀποτελεῖ μέσα στὸ σύμπαν μίαν ἐνότητα, εἶναι μέσα. Μιὰ κίνηση δμῶς προσῆκεται μόνο ἓνα κινούμενο καὶ ἓνα κινοῦν.²⁾ Ἐνας δὲ θεός, ἀλλὰ καὶ ἔνας δὲ κόσμος, μιὰ δὲ φύση.

Μπορεῖ βέβαια νὰ θρυμματίσουμε τὴ φύση στὶς πολλὲς συγκεκριμένες οὐσίες τῶν καὶ ἔκειτον ὅντων, ἀλλὰ ἐνδιπτὸν κάθε τέτοιο ὃν ἐντάσσεται σὰ μέσο καὶ σὰ σκοπὸς στὴν λεραιχλα τῶν ὅντων, στὸ τελολογικὸ σύστημα, εἶναι φανερὸ πὼς μπορεῖ νὰ συνικαρτίσουν ὅλες μαζὶ μίαν ἀνώτερη φύση, νὰ ἀποχείσουν στὴν ἐνότητά τους μίαν ὑπόσταση, μίαν ὄντότητα ἐνιαία, νὰ γίνουν δὲ φύση, δὲ κόσμος, ποὺ ἐνιαία κινεῖται ἀπὸ τὸ πρῶτο κινοῦν, «οἷον ζωή τις οἴνοις τοῖς φύσει συνεστῶσι πᾶσι».³⁾

Αὐτὴ δὲ μιὰ αἰώνια κίνηση εἶναι ἡ μόνη ἀναγκαῖα ἐνέργεια τοῦ πρώτου κινοῦντος εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του τέτοια ἀνιγκαιοτεκνά. Τὸ πρῶτον κινοῦν ἔχει λοιπὸν στὴν ἐνέργεια τοῦ τὸ γνώρισμα τῆς ἀναγκαιότητας.⁴⁾

§ 17. Ο θεός ὡς νόησις νοήσεως. «Ενια, ἀναγκαῖο, ἀκίνητο, ἀναλλοίωτο, ἀνεπηρέαστο ἀπὸ κάθε τι ποὺ ἐπηρεάζει τὸν κόσμο τῆς γένεσης, — πάθη καὶ φθορές —, καθαρὴ μορφή, καθαρὴ ἐνέργεια, δὲ ἀγάπτατη μάλιστα ἀπὸ ὅλες, δὲ θεός. Ἀλλὰ καθαρὴ ἐνέργεια καὶ καθαρὴ μορφὴ δὲν εἶναι τέποτε ἄλλο ἀπὸ τὴ νόηση. «Οὐαὶ τὰ ἄλλα δὲν ἔχουν τὴν ἀπόλυτη καθαρότητα· εἶναι καὶ ὄλη, εἶναι καὶ δύναμη· εἶναι γένεση. Η νόηση εἶναι τὸ ἀπόλυτα ἄῦλο, τὸ νοητό. Καίτε πραττική καὶ ποιητική λειτουργία, κάθε πρᾶξη, ἀνιπρέπεται αἱ κάτιοι σκοπὸι ποὺ εἶναι πέρα ἀπ' αὐτήν· καὶ τέτοιος δὲν μπορεῖ νὰ μπάρεται στὸ πρῶτο

1) Μετάφ. 1071 β 9: «καὶ δὲ κίνησις ἀραι εἶτε συνεχής ἕστερο καὶ δὲ κρόνος».

2) Μεταφ. 1073 α 24: «ἡ μὲν γάρ ἀρχὴ καὶ τὸ πρῶτον τῶν ὅντων ἀκίνητον καὶ καθ' αὐτὸν καὶ κατὰ συμβεβηκός, κινοῦν δὲ τὴν πρώτην ἀϊδίουν καὶ μίαν κίνησιν. ἐπεὶ δὲ τὸ κινούμενον ἀγάγκη ὑπό τοντὸ κινεῖσθαι, καὶ τὸ πρῶτον κινοῦν ἀκίνητον εἶναι καθ' αὐτὸν, καὶ τὴν ἀϊδίουν κίνησιν ὑπὸ ἀϊδίου κινεῖσθαι καὶ τὴν μίαν ὑψ' ἀνδρεῖ...» Zeller, 887, 422 κ. 6.

3) Φυσ. Θ 1—250 β 14.

4) Μεταφ. Λ 7—1082 β 7: «πει 8° ἔστι τὸ κινοῦν αὐτὸς ἀκίνητον πει ἐνεργεῖσθαι ὃν, τοῦτο οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως ἔχειν αὐθικμῆσθαι».

κινοῦν, ἀφοῦ εἶναι τὸ ὕδιο ὁ τελικὸς σκοπός. Γι' αὐτὸν ἡ μόνη λειτουργία ποὺ ἀρμόζει στὸ πρῶτο κινοῦν, στὸ θεό, εἶναι ἡ καθαρὴ νόηση.

Δὲν πρέπει δῆμος διόλου νὰ συγχυσθεῖ ἡ θεωρία τοῦ πρώτου κινοῦντος, ἡ θεωρία τοῦ θείου νοῦ μὲ τὴ θεωρία τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ. Ἡ θεωρία εἶναι ἔδῶ, ὅτεν τὴ βλέπομε σὰν πραγματικότητα, κάτι ποὺ γίνεται, μᾶλις ὅλη ποὺ παίρνει μορφές. Ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ λειτουργία εἶναι ἡ σκέψη μαζί. Στὸ θεῖο νοῦ ἡ θεωρία, σὰν καθαρή, αἰώνια ἐνέργεια, πρέπει γάλλει πράσι στὴν ἐντελέχεια της, ἡ ὅλη της γάλλει ταυτισθεῖ μὲ τὴ μορφή· τότε μόνο ὁ νοῦς εἶναι καθαρός, ὅχι μόνο ἀπὸ κάθε τι ποὺ εἶναι σωματικὸν καὶ αἰσθησιακὸν καὶ αἰσθηματικὸν ἀκόμα¹⁾ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κάθε τι ποὺ λογικὰ ἀκόμα μπορεῖ νὰ γοηθεῖ δις ὅλη.

Ἄλλὰ τὶ θὰ ἔχει γιὰ περιεχόμενο τούτη ἡ θεωρία; τὶ θὰ σκέπτεται νοῦς, τὸ πρῶτον κινοῦν, ὁ θεός; Κάτι πρέπει νὰ σκέπτεται, γιατὶ ἄλλοιῶν θάταν ἔνας νοῦς κοιμισμένος²⁾ δὲ θὰ εἴταν δυνατὸ νὰ εἶναι ἀπόλυτη ἐνέργεια, πηγὴ ζωῆς. Ἀλλὰ πάλι ἂν σκέπτονταν κάτι, θάταν ἡ σκέψη του ἔξαρτημένη ἀπὸ αὐτὸν τὸ κάτι, θάταν προσδιορισμένη ἀπὸ αὐτόν, καὶ τότε δὲ θάταν καθαρὴ μορφή, θάταν ὅλη μιᾶς ἄλλης μορφῆς.³⁾ Λότος δῆμος εἶναι ἀδύνατο χωρὶς νὰ χαθεῖ ἡ συστατικὴ ἴδιότητα τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ μορφῆς, τοῦ πρώτου κινοῦντος. Γι' αὐτὸν ὁ νοῦς δὲν μπορεῖ νὰ σκέπτεται τίποτε ποὺ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Ἐν δὲν σκέπτονταν τοῦτο ἥτις ἔκεινο, τότε θὰ βρίσκονταν κιόλας σ' ἔνα εὔδους κίνηση.⁴⁾ Θὰ σκέπτεται λοιπὸν ἀναγκαστικὰ ἔνα ἀντικείμενο, πάντα τὸ ὕδιο καὶ ποὺ δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ αὐτόν. Ἀλλὰ αὐτὸν τὸ σταθερὸν ἀντικείμενο τῆς νόησης τοῦ πρώτου κινοῦντος δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι τὸ τιμιώτερο καὶ τὸ κράτιστο, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ἡ καθαρότερη μορφὴ καὶ ἡ καθαρότερη ἐνέργεια, καὶ αὐτὸν εἶναι ἡ νόηση ἡ ἕδια. Ἡ νόησή του λοιπὸν θὰ εἶναι νόηση τῆς νόησης «καὶ

1) Οἵτε φιλία δὲν μπορεῖ γάλλουν οἱ θεοὶ ('Ηθ. Νικ. 1158 β 34).

2) Μεταφ. 1074 β 17 «εἴτε γάλη μηδέν νοεῖ, τὶ ἀν εἴη τὸ σεμνόν, ἀλλ' ἔχει ὕσπειρ ἀν εἰ ὁ καθαρός».

3) Μεταφ. 1074 β 18 «εἴτε νοεῖ, τούτου δ' ἄλλο κύριον... οὐκ ἀν ἡ ἀρτη σύναντι εἴη».

4) Μεταφ. 1074 β 25 «δεῖλον τοῖνυν δτι τὸ θειότατον καὶ τιμιώτατον νοεῖ, καὶ οὐ μεταβάλλει εἰς χεῖρον γάλη μεταβολή, καὶ κίνησίς της ἡδη τὸ τοιοῦτον».

«εστιν νόησις νοήσεως νόησις».¹⁾ Μόνο τότε, όταν ή καθαρή μορφή
έχει γιατί ίδια τὴν καθαρή μορφή, διατηρεῖ και ή καθαρή μορφή
στὴν πραγμάτωσή της τὴν ἀπόλυτη καθαρότητά της. «Ο θεὸς εἶγαι νό-
ησις νοήσεως. Ο θεὸς ως νοῦς νοεῖ τὸν ἔαυτό του» «αὐτὸν ἕρμα νοεῖ»,²⁾

Είναι δύναμις αὐτὸς δυνατός; Λε γά εἶναι πάντα νοοῦν καὶ νοούμενο
δυὸς διαφορετικά; Πάντα, ἔχτης ἀπὸ μᾶς περίπτωση: ὅταν ἐπιστῆμεν
καὶ πρᾶγμα συμπίπτον,⁸⁾ ὅταν συμπέπτει τὸ νοεῖν μὲν τὸ εἶναι, ὅταν
ἀρκεῖ ὅτι κάτι νοεῖται, γιὰ νὰ δικάρχει, γιατὶ ή ὑπαρξή του συνταττεί
στὴ νόησή του, ἀφοῦ ή ὥλη δὲν τοῦ εἶναι ἀναγκαῖα· ὅταν ἐνέργεια
εἶναι καὶ πραγματικότητα. Τότε νοοῦν καὶ νοούμενο συνυπάρχουν,
ταυτίζονται. "Ο νοῦς «ἐνέργεια ἔχον».⁹⁾ Καὶ ἀκριβῶς αὐτὸν αντιβαίνει
ὅταν δύλογος, ή ἔννοια, εἶναι περιεχόμενο τοῦ λόγου, τοῦ νοῦ. "Ἔννοια
δὲν εἶναι παρὰ δὲ νοῦς κατὰ τὸ περιεχόμενό του. Εἶναι λοιπὸν καὶ δυ-
νατό καὶ ἀναγκαῖο τὸ πρῶτον κινοῦν νὰ εἶναι καθαρὴ νόησις νοήσιος,
αἰώνια καὶ ἀναλλοίωτη ἐνέργεια, καθαρὴ ἀπὸ κάθε συνχέτιση μὲ τὸν
ἥλικὸν κόσμο.

Δημιουργῶντας τὴν νόηση στὴν σύφιστη ἐντελέχειᾳ της, τὸ πρῶτο κινοῦν γίνεται ἡ καθαρότερη ἐνέργεια ποὺ εἶναι μᾶζη καὶ θεωρίας καὶ μὲν αὐτὴν φτάνει στὴν σύφιστη ἥδονή καὶ μακαριότητα.⁶⁾ Πατὴν ἡ ἐνέργεια εἶναι ἥδονή.⁷⁾ "Λν σ" ἔμας τοὺς ἀνθρώπους δίνει ὁ νοῦς, στὴ στιγμὴ τῆς κυριαρχίας καὶ τῆς ἀνιέτασής του, δηλαδὴ στὴ στιγμὴ τῆς σύφιστῆς του ἐνέργειας, τὶς θαυμαστότερες ἥδονές, μπορεῖ νὰ τραγουστοῦμε ποιὰ θὰ εἶναι ἡ ἀδιάκοπη καὶ ἀπόλυτη ἥδονή τοῦ ὅντος, ποὺ ἀδιάκοπα καὶ χωρίς κανένα ὄλικὸ βάρος, κατέχει τὸ σύφιστο, τὴν καθαρὴν νόηση.⁸⁾ Η ἀδιάκοπη τούτη ἥδονή εἶναι ἡ θελεία εὑδαινοῦν.

1) *Metaph.* 1074 β 34· δὲ καὶ 1072 β 20.

2) Метар. 1074 β 83.

3) Μεταφ. 1074 β 39 : « . . . ἐπ' ὑγίειαν ή ἀσθετίαν τὸ ποιῶντα ».

4) Метар. 1072 β 23,

5) Ήθ. Νικ. 1178 β 21: «ῶστε ἡ τοῦ θεοῦ ἐνέργεια μακαρίστης διεφέρονσα, θεωρητική ἀν εἴη». 1178 β 7: «ἡ δὲ τελεῖα εἰδικεύουσα ἡ τοῦ θεοῦ τική τις ἐνέργεια».

6) Metap. 1072 β 16,

7) Метаф. 1072 § 25.

§ 18. Σχέση θεοῦ καὶ κόσμου. Τέτοιος εἶναι ὁ θεός, τέτοιος πρέπει νὰ ὑπάρχει, ὅσο ὑπάρχει ζωή· γιατὶ ἡ ἐνέργεια του, ἡ καθαρὴ ἐνέργεια, εἶναι ἡ ζωή. Ζεῖ λοιπὸν ὁ νοῦς καὶ ὑπάρχει· «ἡ γὰρ νοῦ ἐνέργεια ζωῆ, ἔκεινος δὲ ἐνέργεια».¹⁾ Καὶ ζεῖ στὴν ἀπόλυτη εὐδαιμονία τῆς καθαρῆς Θεωρίας. Ὁ ἀριστοτελικὸς θεὸς εἶναι ἔτσι ἀνακαστικὰ χωρισμένος ἀπὸ τὸν κόσμο, γιατὶ κάθε ἐπαφή του μὲ κάτι ποὺ θὰ εἴται οὐκ ἀπὸ αὐτὸν θὰ τὸν ἔφθειρε, θὰ τὸν ἔκανε κίνηση, γένεση. Θὰ τὸν ἔξαρτουσε ἀπὸ κάτι ἄλλο· γιὰ περιεχόμενο τῆς νόησής του θὰ εἴχε κάτι κατώτερο ἀπὸ τὴν νόηση τὴν ἕδια ποὺ εἶναι τὸ ὄψιστο. «Ἀν θέως δὲ θεότητα εἶναι ἀπόλυτα χωρισμένη ἀπὸ τὸν κόσμο, τοῦτο δὲ σημαίνει πῶς ὁ κόσμος δὲ βρίσκεται σὲ ἔξαρτηση ἀπὸ αὐτήν. Η θεότητα, σὰν ἀνώτατη μορφή, εἶναι καὶ δὲ ἀνώτατος, δὲ τελικὸς σκοπὸς τοῦ σύμπαντος. Ολόκληρη ἡ ζωὴ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ αἰώνια κίνηση πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτό. Η θεότητα, μὲ τὴν θέση της αὐτή, τῆς δίνει ἐνότητα· εἶναι δὲ ἔνας καὶ πρῶτος λόγος τῆς ὑπαρξίας καὶ τῆς κίνησης.»

«Ἄλλὰ γιὰ νὰ κινήσει τὸ σύμπαν, δὲν ἔχει ἀνάγκη ἡ ἕδια νὰ κινηθεῖ. Η θεότητα εἶναι μορφή· καὶ ὅπως κάθε μορφὴ κινεῖ τὴν ὕλη, αἴροντάς την ἀπὸ τὴν δυνατότητα στὴν πραγματικότητα, ἔτσι καὶ ἡ θεότητα ἐνεργεῖ. Η μορφὴ ὅμως μένει καθὼς αὐτήν πάντα ἀναλλοίωτη καὶ ἀκίνητη καὶ ἡ ὕλη βρίσκεται σὲ αὐτήν μόνο τὴν πρόκληση γιὰ νὰ κινηθεῖ ἡ ἕδια. Η ὕλη κινεῖται ἐρωτικὰ πρὸς τὴν μορφή. Η μορφὴ εἶναι τὸ ἀκίνητο καὶ ἀπαύτῳ σημεῖο ποὺ ἔχει τὸν ἔρωτα, τὸ σημεῖο πρὸς τὸ δποῖο δὲ ἔρωτας κινεῖται. «Ἐτσι καὶ ἡ θεότητα, σὰ μορφή, «κινεῖ ὡς ἐρώμενον» τὶς ἀνώτατες μορφές, καὶ αὐτὲς ὑστερα κινοῦν τὶς ἄλλες.»²⁾

Ο θεὸς τοῦ Ἀριστοτέλη δὲν εἶναι πλάστης καὶ ποιητής. «Αν δὲ θεὸς εἴται δὲ δημιουργὸς τοῦ κόσμου, τότε δὲ κόσμος θάλκε μίαν ἀρχήν, γιατὶ σὰν κάθε πρᾶξη καὶ ἡ δημιουργία κάποια θέση θὰ καταλάμβανε στὸ χρόνο. Άλλὰ ἡ ὕλη καὶ ἡ μορφὴ καὶ ἡ γένεση τῶν ὄντων εἶναι κάτι ποὺ ποιεῖ δὲν ἀρχισε καὶ ποτὲ δὲ θὰ τελειώσει. Ο θεὸς δὲ δημιουργησε τὴν ὕλη, ἄλλὰ σὰν αἰώνια καὶ πρώτη κινοῦσα αἵτια,

1) Μεταφ. 1072 β 27.

2) Μεταφ. 1072 β 3.

αἰώνια τὴν κινεῖ πρὸς τὴν μορφή, δημιουργῶντας ἔται τὰ ὅντα. Ὁ θεός εἶναι ἡ αἰώνια κινοῦσα ἀρχή, ὁ αἰώνιος λόγος τῆς αἰώνιας ὑπαρξῆς τοῦ κόσμου, καὶ ὁ αἰώνιος σκοπὸς τῆς γένεσίς του.

§ 19. Ἀριστοτελικὸς θεός καὶ πλατωνικὸς ἀγαθός. Γιὰ τὸ ἀριστοτελικὸ σύστημα διαθέσεις εἶναι ἡ ἀξιονικὴ ἔννοια. Αὐτὸς στηρίζει ὅλα του τὰ στοιχεῖα, αὐτὴν τὸ διοκληρόνει. "Εχει τὴν ἴδια θέση ποὺ στὸ πλατωνικὸ σύστημα ἔχει ἡ ἴδεα τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ὅντων, ὁ σκοπὸς των, καὶ πρὸς αὐτὴν κινεῖται ἐρωτικὴ ἡ ζωὴ. Ὅσο μένει κινοῦσα δύναμη τοῦ κόσμου ἡ μορφή, δηλαδὴ τὸ νοητό, τὸ ἴδειτὸ στοιχεῖο, κατὰ τὸ διποῦ τὰ ὅντα μετέχουν στὴν ἴδεια, ὅσο, σὰν τὴν ἴδεια, ἡ μορφὴ εἶναι ἐκεῖνο στὸ διποῦ τείνει καὶ πρέπει γὰ τείνει ἐρωτικὰ ἡ ὕλη, τὸ πλατωνικὸ μὴ δια, διαστήτην τελεολογικὰ συγκροτημένος ὁ κόσμος, ἀναγκαστικὰ οὐκέτι καταλήγομε σὲ ἔνα τελεικὸ δια, σὲ μίαν ἀνότατη μορφή, σὲ μιὰν ἔσχατη ἴδεια, ποὺ εἶναι καὶ ὁ ἔσχατος σκοπὸς πρὸς τὸν διποῦ κινεῖται ἐρωτικὴ ὁ κόσμος. Καὶ αὐτὸ τὸ ἔσχατο οὐκ εἶναι ἀνιγκαστικὴ τὸ ἀπόλυτο, ἐκεῖνο ἀπάνω στὸ διποῦ δλα τὰ ἄλλα ἀναπτικόνται, κιθαρὴ γόηση καὶ ἀπόλυτη οὐσία, εἴτε τὸ δινομίζομε ἀγαθὸν εἴτε θεός. Μάνι γιατὶ ἡ ἀριστοτελικὴ θεολογία εἶναι κατὰ βάθος πλατωνική, μπόρεσε νὰ γίνει ὁ Ἀριστοτέλης δι φιλόσοφος ποὺ κυριώτατα στήριξε τὸ χριστιανικὸ δόγμα, σὲ ἐποχὴ ποὺ ἡ πλατωνικὴ ἴδεοχρούτικη, ποὺ βρίσκεται στὴ φίλα τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς, είχε ἀπὸ αἰῶνες ἐργαστεῖ.

Σ' αὐτὴ τὴ στεγὴ συγγένεια τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη πρέπει πάντα γὰ ἔαναγυρνοῦμε, ἢν θέλομε γὰ γνωρίσουμε τὸν Ἀριστοτέλη. Κανένα φιλόσοφο τόσο συστηματικὰ δὲν ἀντέχουμε ὁ Ἀριστοτέλης ὅσο τὸν Πλάτωνα καὶ τόκωντε αὐτό, γιατὶ κανένας φιλόσοφος δὲν τοῦ εἴταν πιὸ κοντά του. Ἀκριβῶς γιατὶ τὸ εἶδος, ἡ μορφή, ἡ ἴδεα κατὰ τὶς περισσότερες ἐκφάνσεις τῆς εἶναι τὸ κύριο θέμα τῆς σκέψης του, γι' αὐτὸ ἀναγκάστηκε τόσο ἐμπεριστατωμένα γὰ τὴν ἀντικρούσει. Η ἴδεα ὅμως ἀδιάπτωτα συνεχίζεται, δισο καὶ ἢν ἀλλισθεθεση, μέσα στὸ σύστημά του. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἕνας ἴδεοχρούτης. Δὲν εἶναι ἀνάγκη γὰ δέχεται κανεὶς τὴν αὐτοτελῆ διτολογικὴν ὑπαρξὴν τῶν ἴδεῶν, γιὰ γὰ εἶναι ἴδεοχρούτης, ἀρκεῖ γὰ δέχεται τὴ λογικὴ καὶ τελολογικὴ τους λειτουργία.

II

§ 20. Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀριστοτελικὸς κόσμος παρουσιάζεται σὰν ἔνα σύστημα τελολογικὸ συγκεκριμένων ὅντων, τα-ξινομημένων κατὰ τὴν ἀξία τῆς μορφῆς των. Ἡ ἀξία τῆς μορφῆς εἶναι ἡ καθαρότητά της. Καὶ ἔχει τόση καθαρότητα ἡ μορφή, ὅση εἶναι ἡ προσπέλασί της στὴν πρώτη καθαρή μορφή, στὸ θεῖον ὅσο πιὸ κοντὰ εἶναι μία μορφή, στὴ μορφὴ ποὺ δὲν μπορεῖ πιὰ νὰ γίνει ὅλη ἄλλης μορφῆς, τόση καθαρότερη καὶ ἀξιώτερη εἶναι. Κάθε μορφὴ εἶναι ἔτι τὸ μέσον μᾶς ἀξιώτερης μορφῆς ποὺ εἶναι σκοπός της. Σ' αὐτῇ τῇν ἀλιμακα ποὺ περιλαμβάνει ὅλα τὰ ὅντα, ὅλον τὸν κόσμο, ἀρχέσιντας ἀπὸ τὴν ὅλη ποὺ δὲν εἶναι ποτὲ μορφὴ καὶ φτάνοντας στὴν μίαν ἀγάπατη μορφὴ καὶ δὲν εἶναι ποτὲ ὅλη, ὁ ἀνθρώπος, ὅπως καὶ κάθε ἄλλο ὅν, ἔχει μίαν ὠρισμένη θέση. Γιὰ νὰ τὴν καθορίσωμε, θὰ πελετήσουμε τὸν ἀνθρώπο τὸν ἴδιο. Στὸν ἀνθρώπο ἐφαρμόζονται ὅλες οἱ γνωστές μας ἀριστοτελικὲς ἀρχές. Σὰ συγκεκριμένο ὅγει ἔχει οὐσια-στικὴ αὐθικαρξία καὶ γι' αὐτὸν εἶναι σύνθεση μορφῆς καὶ ὅλης· ἄλλὰ εἶναι τυπόχρονον καὶ ἔνας μικρόκοσμος· ἔνα σύστημα μέσων καὶ σκοπῶν πού, σὰν τὸ σύμπαν, κορυφώνεται καὶ αὐτὸν σὲ μίαν ἔσχατη μορφὴ, στὴν διπολαρία τὰ καθ' ἑκαστον στοιχεῖα του ὑπηρετοῦνε. "Οταν δύμως ἔνα συγκεκριμένο ὅγει γίνεται μικρόκοσμος αὐθικαρκτος καὶ τε-λολογικὰ συγκροτημένος, τότε ἀνήκει σὲ μίαν ἴδιαίτερη κατηγορία ὅντων, σὲ δργανικὰ ὅντα, στοὺς δργανισμούς. Παράλληλα μὲ τὴν κοσμικὴ ἔχουμε ἔται τὴν δργανικὴ τελολογία.

§ 21. Ἡ κνοια τοῦ δργανισμοῦ. Τί εἶναι δργανισμός; Ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος κάνει συνειδητὴ στὴν ἀνθρώπινη σκέψη τὴν ἔν-νοιαν αὐτῆς, ποὺ δὲν εἶναι μόνο ἡ βάση γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ φυσικοῦ δργανικοῦ κόσμου, ἄλλὰ ποὺ εἶναι καὶ βασικὴ μεθοδολογικὴ ἀρχὴ γιὰ ὅλες τὶς αὐτοτελεῖς ὑποστάσεις ποὺ νοοῦνται τελολογικά, τὴν ἀτομικὴ φυχή, τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία, τὴν ἰστορία καὶ ἴδιως τὸ σύμπαν θεωρούμενο σὰν ἔνότητα. Ὁ δργανισμός εἶναι τὸ ἀναγκαῖο γέννημα τῆς τελολογικῆς σκέψης, εἶναι ἡ πραγμάτωση στὴ φύση καὶ, θὰ διῆμε, καὶ στὴν ἰστορία, τῆς τελολογικῆς σκέψης. Λύτης τὴν λογικὴ φύση πρέπει πρῶτα νὰ ἔρευνήσουμε γιὰ νὰ φτάσουμε ὕστερα στὴν κατανόηση τοῦ δργανισμοῦ.

Μποροῦμε κατά δυὸς τρόπους νὰ σκεφτοῦμε τὴ σχέση μέσου καὶ σκοποῦ. Μποροῦμε, δπως τὸ κάναμε ὡς τώρα, στὴ σύνθεση κόσμου καὶ θεοῦ, νὰ θεωρήσουμε τὸ σκοπὸ σὰν κάτι ποὺ υπερβιάνει τὸ καὶ² ἔκαστον ὅν καὶ τὸ συνδέει μὲ κάτι ποὺ είναι πέρα ἀπ' αὐτὸ τὸ ἕδιο. Ἐδῶ ἀποχτᾶ τὴ σκοπιμότητά του τὸ ὃν μόνο ἐν σχέσει μὲ κάτι ἄλλο· δὲ θεωρεῖται μόνο του σὰν κάτι αὐταρκο, ἀλλὰ σὰ μέσο ἐνὸς ἄλλου ὅντος.¹⁾ Η μορφὴ ἑδῶ δὲν είναι δισμένη ἀπὸ μόνη τῆς γιὰ τὸ ὃν, ἀς ποῦμε τὸ χαλκὸ ἢ τὸ μάρμαρο· τοὺς δίνεται ἀπ' Κέω, ἀπὸ τὸν τεχνίτη ποὺ θὰ τὰ διυλέψῃ. Τὸ μάρμαρο ἢ ὁ χαλκὸς είναι μόνο μέσα γιὰ τὸ σκοπὸ ποὺ θὰ τοὺς δώσει ὁ καλλιτέχνης. Η γῇ δὲν είναι σκοπός· είναι μέσο γιὰ τὴν πραγμάτωση τῶν σκοπῶν ποὺ δίνει ἡ φύση τοῦ φυτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸ φυτὸ τὸ ἕδιο μπορεῖ νὰ τὸ σκεφθεῖ κανεὶς σὰ μέσο γιὰ τὰ ζῶα ποὺ θὰ θραψοῦν ἀπ' αὐτό, καὶ τὰ ζῶα σὰ μέσα γιὰ τὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Κάθε τι είναι ἔται στὸν κόσμο ἔξαρτημένο ἀπὸ κάτι ποὺ τὸ υπερβιάνει· καὶ ἀνάμεσά τοὺς ὑπάρχει σχέση μέσου καὶ σκοποῦ, τελολογικὴ σχέση. Κάθε τι γοιται σὰ σκοπός ποὺ γίνεται μέσο ἐνὸς ἀνώτερου σκοποῦ¹⁾ μόνο ἢ καθαρὸ ὅλη είναι ἀπλῶς μέσο, δπως καὶ μόνο ὁ θεὸς είναι ἀπλῶς σκοπός.

Ἀντίθετα δύμως μπορεῖ νὰ θεωρήσουμε τὸ σκοπὸ σὰν κάτι ποὺ ὑπάρχει στὰ ἕδια τὰ καὶ² ἔκαστον ὅντα. Ἐδῶ δὲν υπάρχει ἀνάγκη νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ ἕνα ἄλλο ὃν γιὰ νὰ βροῦμε τὸ σκοπὸ τοῦ ὅντος. Είναι ἀπὸ τὸν ἕδιο δισμένος ὁ σκοπός του. Σκοπὸς τοῦ σπόρου είναι ἡ ἐκδίπλωσή του σὲ φυτό, ἡ διοκλήρωση τῆς ἔξελιξης ποὺ δυνάμει ὑπάρχει μέσα στὸ σπόρο. Τὸ φυτὸ είναι ἡ ἐντελέχεια τοῦ σπόρου. Ἀλλὰ σπόρος καὶ φυτὸ είγαι τὸ ἕδιο τὸ ὃν στὴν ἔξελιξή του. Ἐχοντας ἔται τὸ φυτὸ ἐντός του τὸ ἕδιο τὸ τέρμα του, είναι αὐτοτελές. Μέσα στὸ σπόρο του είναι ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ δδηγοῦν στὴν ἔξελιξη, ὅλα τὰ ὅργανα τοῦ φυτοῦ ποὺ σιγὰ σιγὰ σχηματίζονται γιὰ τὴν ἀνάπτυξή του· σκοπὸς είναι τὸ φυτὸ τὸ ἕδιο στὴν πλέοντα του μορφή. Οντα ποὺ μπορεῖ νὰ υπάρξουν ἔται τελολογικὰ αὐταρκα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε τι ποὺ είναι ἔξω τους, είναι μόνο τὰ ὅντα ποὺ ἀνήκουν στὴν ἐνόργανη φύση· ποὺ ἔχουν αὐτοκινησία, δηλαδὴ ζωὴ. Μόνο σ' αὐτὰ υπάρχει ὁ

1) Η λέξη είναι ὅλη τῆς φράσης, ἀλλὰ καὶ ἡ φράση είναι ὅλη του Δ. Κ. Π. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἔσωτερικὸς προσδιορισμὸς τῆς μορφῆς, μόνο αὐτὰ ἔχουν ἐντός τους τὴν ἕδια τους τὴν ἐντελέχεια. Ἐπ’ αὐτὴ μόνο μπορεῖ καὶ θεωρητικὰ νὰ τὰ συλλάβωμε σὰν αὔταρκα ὅντα. Μὲ τὴ λεπτομερέστερη γνῶση τῶν καθ’ ἔκαστον στοιχείων του, ποὺ θάναι φυσικὰ γενεσιοναγική, δὲ φτάνομε στὴ νόηση ἐνὸς ὀργανισμοῦ μόνο ὅταν κάθε τι τὸ ἀναφέρομε στὴν προσδιυρίζουσα μορφή, στὴν ἐντελέχεια, στὸ σκοπὸ καὶ ἔτσι φανοῦν ὅλα τὰ στοιχεῖα του σὰν ἀποτέλεσμά του, μόνο τότε τὰ συλλαμβάνομε σὰ στοιχεῖα ἐνὸς ὅλου καὶ μόνο αὐτὴ ἡ ὀργανική τους ἐνότητα μᾶς δίνει τὸ νόημα τοῦ ὀργανισμοῦ.¹⁾

Δὲ θάπορετε αὐτὴ τὴ διάκριση τελολογικῆς θεώρησης τῶν ὅντων νὰ τὴν συγχύσωμε μὲ κάποιαν ἄλλη. Συμβαίνει σ’ ἓνα ὅν νὰ δίνεται ὁ σκοπὸς ἀπ’ ἔξω, ὅπως ὁ σκοπὸς τοῦ καλλιτεχνήματος ἀπὸ τὸν καλλιτέχνη, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ἐκείνη ποὺ θὰ δοθεῖ ἔτσι ὁ σκοπός, γίνεται τὸ ὅν κάτι αὔταρκο καὶ ὀργανικό, γιατὶ ὁ ἀπ’ ἔξω δοσμένος σκοπὸς ἐνσωματώνεται στὸ ἕδιο τὸ ὅν καὶ γίνεται ἀχώριστος ἀπ’ αὐτό. Τὸ ὅν τότε βρίσκει μέσα του τὴν ἐντελέχειά του ἢν καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ είναι ἀπ’ ἔξω δοσμένος. Λύτὸ κυρίως συμβαίνει στὸ καλλιτέχνημα. Ὁ σκοπὸς είναι ἀπὸ τὴ μιὰ δοσμένος ἀπὸ τὸν καλλιτέχνη, δὲν ὑπάρχει ἔτσι ἕνας ἔσωτερικὸς προσδιορισμὸς τῆς μορφῆς, ἀλλὰ πάλι είναι κατ’ ἔξοχὴν σφάλμα νὰ σκεφθοῦμε τὸ καλλιτέχνημα, σὰ μέσο ἀπλῶς κάποιου ἀλλου σκοποῦ ἔξω ἀπ’ αὐτόν. Τὸ καλλιτέχνημα ἔχει μέσα του τὸ σκοπό του καὶ είναι αὔταρκο σὰν φυσικὸς ὀργανισμός. Δίνοντας μάλιστα μιὰν ὅχι φυσιογνωστική, ἀλλὰ μιὰ λογικὴ εὐδότητα στὴν ἔννοια αὐτή, μπορεῖ νὰ ποῦμε, ὅτι τὸ καλλιτέχνημα είναι ὀργανισμός, γιατὶ είναι ἕνα κλειστὸ σύνολο μέσων καὶ σκοποῦ, ποὺ κορυφώνεται σὲ ἕνα τέλος, τὸ ἔνιατο καλλιτεχνικὸ νόημα, τὴ μορφὴ τοῦ ἔργου. Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια καὶ ἡ πολιτεία, καὶ ἡ κοινωνία καὶ τὸ σύμπαν είναι ὀργανικὲς ἐνότητες. Ἀλλὰ βέβαια αὐτὴ ἡ δεύτερη διάκριση, ποὺ είναι ἡ γενικώτερη λογικὴ ἔννοια τοῦ ὀργανισμοῦ, είναι ἀμφίβολο ἀν ὑπάρχει στὸν Ἀριστοτέλη συνειδητά. Πάντως δὲν ξέρομε νὰ γίνεται πουθενὰ ἀπ’ αὐτὸν ἡ διάκριση ποὺ ἐδῶ πάρα πάνω ἐμεῖς ἐπιχειρήσαμε.

Πάντως ἡ ἀνόργανη φύση παίρνει πάντα ἀπὸ ἄλλον τὴ μορφή

1) Περὶ ζώων μορίων I,5—645 α 80.

της, τὸ σκοπό της· ἀλλὰ τότε τὸ ὃν ποὺ γίνεται μὲ τὴν ἀγόργανη ὅλη της ἢ ἔχει μέσα του τὸ σκοπό του καὶ σχηματίζει τότε ἕνα ολειστὸ σύνολο, σὰν τὸ καλλιτέχνημα ποὺ μπορεῖ αὐτοτελῶς νὰ θεωρηθεῖ τελολογικὰ σὰν ἕνας μικρόκοσμος, ἢ δὲν ἔχει μέσα του τὸ σκοπό του, ἀλλὰ θεωρεῖται μόνο σὰ μέσον ἀκόμα τὰ στοιχεῖα του θεωροῦνται χωριστὰ σὰ μέσα ποὺ ἔχουν ἔνα ἄλλο ὃν γιὰ σκοπό.

Θὰ μποροῦσε βέβαια κανεὶς νὰ σποχαστεῖ αὐτοτελῶς καὶ οὐκ εἰ συγκεκριμένο ὃν, σὰ μιὰν ὅλη ποὺ ἀναφέρεται σὲ μιὰ μορφή. Καὶ ἐδῶ τελολογικὴ θάταγ ἡ σχέση. "Ἄλλὰ ἡ μορφὴ δὲν θίλειν ἐδῶ αὔταρχος σκοπός· κατὰ λόγον ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ τὸ τέτοιο ὃν αὐτοτελῶς, γιατὶ ὁ λόγος του εἶναι πέρι αὐτό, ἐνῷ τὸ καλλιτέχνημα, χωρὶς νὰ εἶναι φυσικὸς δργανισμός, εἶναι αὔταρχος· ἔχει μέσα του τὴν ἀντελέχεια του· δὲν εἶναι πιὰ ἀπλῶς ἀνόργανη ὅλη, ἀλλὰ αἰσθητικὴ δργανικὸ ὃν. "Οπως καὶ ἡ πολιτεία ἡ ἡ κοινωνία, χωρὶς νὰ εἶναι φυσικὸς δργανισμός, καθὼς τόσο ἐσφαλμένα ὑποστηρίζονται τὸν περιαμένο οἰκουμένο ἀπὸ πολλούς, εἶναι ἀσφαλῶς ἕνας ἡθικὸς καὶ πνευματικὸς αἰσθητόστιατος δργανισμός, κάτι ποὺ ὑπερβαίνει τὰ καὶ ἔκαπτον καὶ διαφέρει ἀπὸ αὐτά.

"Ακόμα ὃλα λέγαμε πώς στὸν δργανισμὸ latō sensu, ὁ ἴδιος αὐτός, στὴ συγκεκριμένη του ὑπόσταση, ἔνέχει καὶ τὴν ἔννοια τοῦ γένους τῶν κατ' ἵδιαν αἰσθητῶν ἐκδηλώσεων του, ἐνῷ στὴν ἀγόργανη φύση ἔνα συγκεκριμένο ἀντικείμενο δὲν ἔγκλεῖ τὴν ἔννοια τοῦ γένους· ἔνα ὄρισμένο κομμάτι γῆς δὲν εἶναι ἡ γῆ, ἐνῷ ἔνα συγκεκριμένο φυτό, εἶναι τὸ φυτό. Εἶναι λοιπὸν φανερὴ ἡ διαιροῦσα ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ καλλιτέχνημα ἢ τὴν πολιτεία ποὺ παίρνουν τὸ σκοπό τους ἀπ' ἔξω, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὸν κάνουν δικό τους καὶ τῆς ἀνόργανης φύσης ποὺ παίρνει τὸ σκοπό της ἀπ' ἔξω, ἀλλὰ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὸν κάνει δικό της καὶ γι' αὐτὸ μένει πάντα δ σκοπός της ἔξω ἀπ' αὐτήν. Γιατὶ σκοπὸς εἶναι μορφὴ καὶ μορφὴ τὸ γενικό, ἡ ἔννοια τοῦ γένους, ποὺ ἔται στὸν δργανισμὸ ἔνυπάρχει στὸ ὃν.

Αὗτὲς φαίνονται νὰ εἶναι οἱ λογικὰ δυνατὰ σχέσεις τοῦ ἥγτος μὲ τὴν κατηγορία τοῦ σκοποῦ, οἱ σχέσεις τῆς μορφῆς ὡς σκοποῦ τῆς ὅλης καὶ τῆς ὅλης ὁσ πέσου πραγματοποίησης καὶ θειδίκευσης τῆς μορφῆς. Μπορεῖ τώρα νὰ συμπεράνομε τὰ ἀκόλουθα· α) καὶ ἂν ὃν

μπορεῖ νὰ νοηθεῖ τελολογικά· καὶ ὅχι μόνο αὐτό, ἀλλά, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, κάθε ὃν μόνο τελολογικὰ μπορεῖ νὰ νοηθεῖ. Ἡ ἀριστοτελικὴ τελολογία δὲν εἶναι μιὰ ἀναγκαῖα μορφὴ τῆς σκέψης στὶς περιοχὲς ποὺ δὲ φτάνει ἢ ἀληθινὴ ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν καντιανὴ μεθοδολογία, ἀλλὰ εἶναι ἢ κύρια μέθοδος τῆς γνώσης τῆς ἴδιας. β) Κάθε ὃν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ σὰ νὰ ἔχει τὸ σκοπό του ἔξι ἀπὸ τὸν ἑαυτό του σὲ ἕνα ἄλλο ὃν. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν ταυτόχρονα ἔχει καὶ ἕνα σκοπὸ ἐντός του, ὥπως συμβαίνει στὸν δργανισμούς. γ) Δὲν εἶναι κανένα ὃν σκοπὸς καθ' αὐτὸν.¹⁾ μέσο καθ' αὐτό, ἀλλὰ εἶναι καὶ τὸ ἕνα καὶ τὸ ἄλλο, ἀνάλογα μὲ τὴν ἀναφορὰ στὴν ὅποια τοποθετεῖται. "Ἐτσι σχηματίζεται μὰ κλίμακα ὃντων ποὺ εἶναι μέσα καὶ σκοποὶ καὶ αὐτὴ εἶναι ὁ κόσμος ὁ ἴδιος στὴν ἀξιολογική του ἔξέλιξη.²⁾ Τὸ τελολογικὸ ἀντίκρυσμα τοῦ κόσμου, ποὺ στὸν Πλάτωνα³⁾ μονάχα διαγράφεται, πάρει πρώτη φορὰ ἐδῶ μιὰ λογικὰ αὐστηρὴ διατύπωση.⁴⁾

§ 22. Ἀξιολογικὴ κλίμακα τῶν δυντῶν ἡ ζωὴ. Ἀρχίζομε ἀπὸ τὰ κατώτερα ὃντα ποὺ δὲν ἔχουν αὐτοκινησία, δηλαδὴ ζωὴ καὶ δργανα ποὺ ἔνιαῖς τὴν ὑπηρετοῦνται, καὶ ὅλο ἀνεβαίνομε πρὸς ὃντα ποὺ ἔχουν ζωὴ καὶ αὐτοκινησία καὶ εἰδικὰ δργανα ποὺ τὴν ὑπηρετοῦνται, τὰ φυτά, τὰ ζῶα, ὁ ἀνθρωπος. Ζωὴ εἶναι αὐνοκινησία καὶ αὐτοκινησία ἔχουν τὰ ὃντα ποὺ μέσα τους κλείνουν τὴ δύναμη τῶν ἀλλοιώσεων, «τῆς αὐξήσεως καὶ τῆς φθίσεως».⁴⁾ Τὸ σημεῖο ὅμως ποὺ ἔτσι στὴ φύση χω-

1) Boutroux, Études d'histoire de la philosophie. Aristote (1925) σ. 134.

2) Φίληβος 54c: «Φημὶ δὴ . . . ἐκάστην . . . γένεσιν ἄλλην ἄλλης οὐσίας τινὸς ἐκάστης ἐνεκα γίγνεσθαι, σύμπασαν δὲ γένεσιν οὐσίας ἐνεκα γίγνεσθαι συμπάσης».

3) Winkelband Lehrbuch d. Geschichts d. Philosophie (1921) § 18, 2 σελ. 117.

4) Περὶ φυσῆς 413a 21 « . . . διωρίσθαι τὸ ἔμφυχον τοῦ ἀνθρώπου τῷ ζῆν πλεοναχῶς δὲ τοῦ ζῆν λεγομένου, καὶ ἐν τι τούτων ἐνυπάρχῃ μόνον, ζῆν αὐτὸ φαμεν, οἷον νοῦς, αἴσθησις, κίνησις καὶ στάσις ἢ κατὰ τόπον, ἔτι κίνησις ἢ κατὰ τροφὴν καὶ φθίσιν τε καὶ αὔξησιν, διὸ καὶ τὰ φυδμενα πάντα δοκεῖ ζῆν φαίνεται γάρ ἐν αὐτοῖς ἔχοντα δύναμιν καὶ ἀρχὴν τοιαύτην, διὸ οἵς αὔξησιν τε καὶ φθίσιν λαμβάνουσι». 412a 13: «ζωὴν δὲ λέγομεν τὴν δι' αὐτοῦ τροφὴν τε καὶ αὔξησιν καὶ φθίσιν».

ρίζεται τὸ ἀνόργανο ἀπὸ τὸ ὄργανικό, τὸ σημεῖο ὃπου ἀρχίζει ἡ αὐτοκινησία καὶ ἡ ζωή, δὲν εἶναι καὶ τόσο εὔκολο νὰ χαραχτεῖ, γιατὶ ἡ κλίμακα τῶν ὅντων παρουσιάζεται μᾶλλον σὰ μιὰ συνέχεια.¹⁾ Μόνο ἐννοιολογικὰ ἡ διάκριση εἶναι καθαρή.

‘Η ἀνόργανη φύση, κατέφερη στὴν ἴεραιρχία τῶν ὅντων, ὑπάρχει ὡς μέσο ποὺ μπορεῖ τὴν ὄργανικὴ φύση.²⁾ ‘Ἄλλα καὶ μέσα στὴν ἀνόργανη φύση βίασιλενεὶ ἡ ἕδια ἴεραιρχικὴ τάξη’ οἱ ἀτελέστεροι ὄργανισμοὶ εἶναι μέσα γιὰ τὴν μπαρέη τῶν τελειότερων, τὰ φυτὰ ὑπάρχουν γιὰ τὰ ζῶα καὶ τὰ κατέφερα ζῶα ὑπάρχουν πάλι γιὰ τὰ ἀνότερα.³⁾

“Οσο προχωροῦμε καὶ γίνεται ἡ κίνηση καὶ ἡ ζωὴ πλουσιότερη, λεπτότερη, τόσο καὶ τὰ μέσα ποὺ χρειάζονται γιὰ τὴν κίνηση καὶ γιὰ τὴν ζωὴ τοῦ ὄργανισμοῦ γίνονται εἰδικότερα καὶ ἀξιότερα, τόσο τὰ ὄργανα ποὺ προγραμματοποιοῦν τὶς κινήσεις ποὺ διακρίνεται τοῦ ὄργανισμοῦ χρειάζεται γίνονται τελειότερα ἀνεβαίνοντες. Ήταν μὲ τὴ διαφοροποίηση πρὸς ἀρτιότερους ὄργανισμούς.

Τέτοια εἶναι ἡ θέση τοῦ ἀνόργανου καὶ ἀνόργανου κόσμου μέσα στὸ σύμπαν.

§ 23. Ψυχὴ καὶ σῶμα. ‘Οργανισμὸς ὑπάρχει ἥποι καὶ ζωὴ. ‘Ἄλλα ζῶα εἶναι αὐτοκινησία. Καὶ ἡ αὐτοκινησία πάλι, σὰν κίνηση, προϋποθέτει πάντως δυὸ στοιχεῖα, τὸ κινοῦν καὶ τὸ κινούμενον’ καὶ μάλιστα γιὰ νὰ ὑπάρχει αὐτοκινησία εἶναι ἀνάγκη καὶ τὸ δυὸ τοῦτα στοιχεῖα νὰ ἔνυπάρχουν στὸ ἕδιο ὅν. ‘Ἔτσι κάθε ὅν ποὺ ζεῖ ἔχει δυὸ στοιχεῖα’ τὸ κινοῦν ποὺ εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ κινούμενο ποὺ εἶναι τὸ σῶμα.

‘Η σχέση τῶν δυὸ στοιχείων τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος εἶναι ἀκριβῶς ἡ σχέση τῆς μορφῆς καὶ τῆς ὅλης.⁴⁾ Η ψυχὴ σὰν ἐνέργεια

1) Περὶ ζώων μορίων 681 α. 12: «ἡ γὰρ φύσις μεταβαίνει συνεχῶς ἀπὸ τῶν ἀφύγων εἰς τὰ ζῶα...»

2) Περὶ ζώων. 646 β 15 : «...ὅτε τὴν μὲν τῶν στοιχείων ὅλην ἀναγκαῖον εἶναι τῶν ὄμοιομερῶν ἔνεκεν· ὅπερα γὰρ ἔκείνων ταῦτα τῇ γενέσει, τούτων δὲ τὰ ἀνομοιομερῆ». (Τέτοια εἶναι τὸ πρόσωπο, τὰ χέρια, δηλαδὴ τὸ ὄργανικὰ στοιχεῖα). R. o. e. Aristotle (1937) σελ. 114 κ. 6.

3) Zeller, σ. 497 κ. ἔ., 553. Braudis ἔνθ. ἀν. I σ. 530.

4) Μεταφ. 1035 β 14: «ἔτει δὲ ἡ τῶν ζώων ψυχὴ (τοῦτο γὰρ οὐσία τοῦ ἔμιφύχου) ἡ κατὰ λόγον οὐσία καὶ τὸ εἶδος καὶ τὸ τὸ ἦγε εἶναι τῷ ρωτήσει

κινεῖ τὸ σῶμα.¹⁾ Κατὰ τὴν ψυχή, ὡς σκοπό, διαπλάσσεται τὸ σῶμα.²⁾ Μὲ τὴν ψυχὴν ἀρχίζει ἡ κίνηση, ἢ γένεση, ἢ ζωὴ. Χωρὶς τὴν ψυχὴν η ζωὴ παύει. Ἡ ψυχὴ, μὲ μίαν ἀριστοτελικὴ ἐκφραση, εἶναι ἡ ἐντελέχεια τοῦ σώματος.³⁾

Ψυχὴ καὶ σῶμα ὅμως εἶναι τὸ ἕδιο ὅν· μόνο γι' αὐτὸν καὶ τὰ φυτά, τὰ ζῶα καὶ διάνυθμοις ἔχουν αὐθυπαρξία καὶ εἶναι ὅργανισμοί.⁴⁾ Ο 'Αριστοτελης γιὰ νὴ ἐκφράσει τούτη τὴν ἐνότητα ψυχῆς καὶ σώματος λέει «διὸ καὶ οὐδεὶς ζητεῖν εἰ ἐν ἣ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, ὥσπερ οὐδὲ τὸν κηρὸν καὶ τὸ σχῆμα, οὐδὲ διλογίας τὴν ἐκάστου ὕλην καὶ τὸ οὐδὲν»⁵⁾ Η ἀλλοιῶς «ώσπερ διφθαλμός, η κόρη καὶ η ὄψις, κάκει η ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα τὸ ζῆν».⁶⁾ Μόνο ἕνας ἐννοιολογικὸς χωρισμὸς ψυχῆς καὶ σώματος εἶναι δυνατός· ἕνας ὑποστασιακὸς ποτέ. Δὲν εἶναι διαφορετικές οὐσίες, ἀλλὰ δυὸ στοιχεῖα τῆς ἔδιας οὐσίας καὶ δυὸ ὄψις της.

Ἔτι μορφὴ σὰν τὸ σχῆμα τοῦ κεριοῦ καὶ σὰν τὴν ὄψη εἶναι ἀσώματη, ἄὑλη⁷⁾ ἐνέργεια, ποὺ παίρνει ὑπαρξη διαν συνδεθεῖ μὲ τὴν ὕλην, ποὺ αὐτὴ ὑπάρχει πάλι ὡς δυνατότητα σχήματος καὶ ὄψης καὶ ποὺ ὡς πραγματικότητα παίρνει ὑπαρξη διαν ταυτόχρονα μὲ τὴ μορφή, διαν συνδεθεῖ μὲ αὐτήν.

Σὰν κάθε δυνάμει ὅν, τὸ σῶμα ὑπάρχει μὲ τὴν τάση νὰ κινηθεῖ

σώματι. . . .». 'Ἐπιστῆς Μεταφ. 1043 α 34: «καὶ ζῆν πότερον ψυχὴ ἐν σώματι η ψυχὴ. αὕτη γάρ οὐσία καὶ ἐνέργεια σώματός τυνος . . .» 'Ἐπιστῆς Περὶ ψυχῆς 414 α 12 . . . «ἡ δὲ ψυχὴ τοῦτο φίζωμεν . . . πρώτως, ὥστε λόγος τις ἀν εἴη καὶ εἰδος, ἀλλ' οὐχ ὕλη . . .» Ross έγθ. ἀν. σελ. 134, Bontroux, έγθ. ἀν. σελ. 155, Winkelmann έγθ. ἀν. § 98, 9 σελ. 124.

1) Περὶ ψυχῆς B, 1—412 β 15. Θεοδωρακοπούλου έγθ. ἀν. σ. 426.

2) Περὶ ζώων μιօρίων 645 β 14: «ἐπεὶ δὲ τὸ μὲν ὄργανον πᾶν ἐνεκά του, τῶν δὲ τοῦ σώματος μιօρίων ἐκαστογ ἐνεκά του, τὸ δ' οὖν ἐνεκά πρᾶξις τις, φανερὸν διει καὶ τὸ σύνολον σῶμα συνέστηκε πράξεως τυνος ἐνεκά πλήρους . . . ὥστε καὶ τὸ σῶμα πως τῆς ψυχῆς ἐνεκεν, καὶ τὰ μόρια τῶν ἔργων πρᾶξις πέφυκεν ἐκαστον». Περὶ ψυχῆς 415 β 18: «πάντα γάρ τὰ φυσικὰ σώματα τῆς ψυχῆς ὄργανα . . . ὡς ἐνεκά τῆς ψυχῆς ὄντα».

3) Περὶ ψυχῆς 412 α 27 «ψυχὴ ἐστιν ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος».

4) Περὶ ψυχῆς 412 β 6.

5) Περὶ ψυχῆς 418 α 2.

6) Περὶ γεότητος 467 β 14: «δῆλον διει οὐχ οἶον τ' εἶναι σῶμα τὴν οὐσίαν αὐτῆς (τῆς ψυχῆς)».

κατὰ τὸ κινοῦν, ποὺ εἶναι ἡ ψυχή, νὰ γίνει τὸ μέσο τοῦ σκοποῦ ποὺ εἶναι ἡ ψυχή, νὰ φτάσει, συμπίπτοντας μὲ τὴ μορφή, στὴν ἐντελέχειά του. Φυσικά, σὰν σὲ κάθε ὅν, αὐτὴ ἡ σύμπτωση ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὸ τυχαῖο. Ἀνάμεσα στὸ «Ἐξ ἀνάγκης» καὶ στὸ «οὐ ἔνεκα», στὸ αἴτιο καὶ στὸ συναίτιο, ὑπάρχει καὶ ἕδη ὁ ἴδιος ἀγώνας.¹⁾

Πάντα μένεται ὅμως πρωτεῖον τὸ οὐ ἔνεκα ἡ «κυρία φύσις» εἶναι ἡ ψυχή. Τέτοια εἶναι ἡ ψυχή, ἀμα τὴ θεωρήσουμε σὰν ἐντελέχεια τοῦ σώματος. «Ψυχὴ ἔστιν, ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ, δινάμει ζωῆν ἔχοντος».²⁾

§ 24. Ἐσωτερικὴ διάρθρωση τῆς ψυχῆς. Ἄλλὰ εἴδαις διὰ ἡ τελολογικὴ θεώρηση τῶν δργανικῶν διεργῶν εἶναι τοῦλέχιστον διπλῆ. Ἀντικρύσταμε τὴν ψυχὴν τὰ μορφὴν τοῦ σώματος, χωρὶς καμιαὶ ἄλλη εἰδικότερη διάκριση. Ἄλλὰ δὲν μπορεῖ ἡ ὥδια τούτη ψυχὴ νὰ νοηθεῖ καὶ ὡς ὅλη μιᾶς ἀνώτερης μορφῆς, ὡς μέσο ἐνὸς ὑπέροχου σκοποῦ ποὺ ὑπάρχει πέρα ἀπὸ αὐτήν; Λὲ θὰ πρέπει καὶ ἡ ψυχὴ νὰ πάρει μιὰ θέση στὴν ιεραιρχία τοῦ σύμπαντος; Ἄλλη ἡ ψυχὴ, ὅπως κάθε δργανικὴ ἐνότητα, εἶναι ἔνας μικρὸς κόσμος. Ἀφα γε δὲ θὰ διείρχεται καὶ μέσα στὴν ψυχή, ὅπως στὸ μεγάλο κόσμο, ἔντι σύστημα μέσων καὶ σκοπῶν, ποὺ θὰ ἀποτελεῖ καὶ τὴν τάξη τῶν στοιχείων της; Θὰ γυρέψομε λοιπὸν μιὰν ιεραιρχίαν καὶ μέσα στὴν περιοχὴ τῆς ψυχῆς, ποὺ θίναιται βέβαια παραλληλη μὲ τὴν ἐπικαλληλεῖ τῶν δργανικῶν μορφῶν, ἀφοῦ ἡ ψυχὴ εἶναι ἀκριβῶς ἡ μορφὴ τῶν δργανισμῶν.

Ἄν τὰ φυτὰ ὑπηρετοῦντε τὰ ζῶα, τότε καὶ οἱ ψυχικὲς ίδιότητες ποὺ ἀνήκουν στὰ φυτὰ θὰ ὑπηρετοῦν τὶς ψυχικὲς ίδιότητες ποὺ ἀνήκουν στὰ ζῶα. Ψυχικὴ ίδιότητα γενικὴ κάθε δργανισμοῦ εἶναι ἡ θρεπτικὴ. Εἶναι ἡ τάση πρὸς αὔξησην καὶ διατήσην, ποὺ χωρὶς αὐτὴν δργανισμὸς δὲ νοεῖται. Η θρεπτικὴ μορφὴ τῆς ψυχῆς εἶναι σκοπὸς τοῦ σώματος· εἶναι ἡ ψυχὴ, ὅπως ὑπάρχει σὲ κάθε δργανισμὸ καὶ στὰ φυτὰ ἀκόμα. Σεὰ ζῶα ὅμως γενικὴ ἡ ψυχὴ εἶναι καὶ ὡρε-

1) Περὶ ψυχῆς 416 α΄ θ.: «δοκεῖ δὲ τισν ἡ τοῦ πυρὸς φύσις ἀπλῶς μετὰ τῆς τροφῆς καὶ τῆς αὐξήσεως εἶναι... τὸ δὲ συγαίτιον μὲν πως ἔστιν, μᾶς μὴν ἀπλῶς γε αἴτιον, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ψυχή». Δές καὶ Zeller σελ. 498.

2) Δές πιὸ πάνω σελ. 143 σημ. 3 καὶ § 13 σελ. 125.

κτικὴ ἢ ἄλλοιῶς καὶ αἰσθητική. "Οπου ὑπάρχει αἴσθηση, ἔκει ὑπάρχει καὶ ὅρεξη μὲ τὴ μορφὴ τῆς ἐπιθυμίας. Ἡ αἴσθηση ἔχει πάντα τὸ εὐχάριστο ἀπὸ τὸ δυσάρεστο, ἢ τὸ ἀναγκαῖο ἀπὸ τὸ ἐπικίνδυνο καὶ ἀμέσως τότε γεννιέται ἡ ἐπιθυμία γιὰ τὸ εὐχάριστο ἢ τὸ ἀναγκαῖο.¹⁾" Όλα τὰ ζῶα ἔχουν ψυχὴν αἰσθητικήν, καὶ ἐπιθυμητικήν, βέβαια καὶ θρεπτικήν, γιατὶ οἱ κατώτερες μορφὲς μπορεῖ νὰ νοηθοῦν χωρὶς τὶς ἀνώτερες, ἀλλὰ οἱ ἀνώτερες εἶναι ἀσύληπτες χωρὶς τὶς κατώτερες.²⁾

Μερικὰ ζῶα ἀνώτερα κοντὰ σὲ ὅλες αὗτες τὶς μορφὲς ἔχουν καὶ τὴν κινητικήν. Ἐδῶ δὲ φαίνεται βέβαια πῶς οἱ κατώτερες ψυχικὲς μορφὲς ὑπηρετοῦν τὴν κινητικήν, ἀν καὶ θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει πώς μόνοκληρώνεται καὶ ἐδῶ ἡ ζωὴ μὲ τὴν κίνηση καὶ πῶς θρέψη καὶ αἴσθηση δίνονται ἀπὸ τὴ φύση σὲ ὠρισμένα ζῶα μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ κινητικὴ λειτουργία· ἡ ἀξιολογικὴ ἐπαλληλία ὑπάρχει ὅμως καθαρὰ στὰ ἔμψυχα ὅντα. "Οσα ἔχουν τὴν κινητικὴν δύναμην, καὶ πολλὰ ζῶα δὲν τὴν ἔχουν, στέκονται σὲ ἀνώτερη τελολογικὴ βαθμίδα ἀπὸ τὰ ἀκίνητα. «Τελευταῖον δὲ καὶ ἐλάχιστα (ζῷα) λογισμὸν καὶ διάνοιαν» (ἔχουσιν).³⁾ Αὕτη εἶναι ἡ πιὸ ψηλὴ βαθμίδα.

"Ολες οἱ ψυχικὲς λειτουργίες, ὅλη ἡ ψυχὴ ὑπάρχει τελικὰ γιὰ τὴ διάνοια. "Οχι μόνο τὰ ὅντα ποὺ δὲ φτάνουν στὴ διάνοια, στὴν ὑψηλότερη τούτη ψυχικὴ μορφὴ βρίσκονται χαμηλότερα στὴν ἰεραρχία τῶν ὅντων, ἀλλὰ καὶ μέσα στὸ ἀνώτερο ὅν, ποὺ συγκεντρώνει ὅλες τὶς μορφὲς τῆς ψυχικῆς ζωῆς ἀναγκαστικά, ἀφοῦ οἱ ἀνώτερες δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξουν χωρὶς τὶς κατώτερες, οἱ ψυχικὲς μορφὲς εἶναι ἰεραρχημένες, ἡ μιὰ ὑπηρετεῖ τὴν ἀλλη, καὶ ὅλες τελικὰ ὑπηρετοῦν τὴ διάνοια. Θὰ μποροῦσε νὰ πεῖ κανεὶς διε τὴν ἐντελέχεια τῆς ψυχῆς τῶν ὅντων ποὺ ἔχουν φτάσει στὴν ἀνώτατη ὁργανικὴ μορφὴ ζωῆς εἶναι ἡ διάνοια. Ἐδῶ πιὰ ὅλη ἡ ψυχὴ εἶναι ὅλη καὶ ἡ διάνοια μορφὴ της.

1) Ross ἔνθ. ἀν. σελ. 129 κ. ἐν. Θεοδωρακόπουλος ἔνθ. ἀν. 440.

2) Περὶ ψυχῆς 414 β 29: «Δεὶ γὰρ ἐν τῷ ἐφεξῆς ὑπάρχει δυνάμει τὸ πρότερον ἐπὶ τε τῶν σχημάτων καὶ ἐπὶ τῶν ἔμψυχων, οἷον ἐν τετραγώνῳ μὲν τριγωνον, ἐν αἰσθητικῷ δὲ τὸ θρεπτικόν... ἀνευ μὲν γὰρ τοῦ θρεπτικοῦ τὸ αἰσθητικὸν οὐκ ἔστιν». Θεοδωρακόπουλος ἔνθ' ἀν. σελ. 440.

3) Περὶ ψυχῆς 415 α 7.

Τὰ ζῶα φτάνουν στὶς τελειότερες μορφές των στὴν κίνηση, στὴν αἴσθηση, στὶς ποικίλες ψυχικὲς λειτουργίες ποὺ εἶναι συνυφασμένες μὲ τὴν αἰσθητὴν ψυχήν, τὴν ἀνάμνησην τῆς καὶ τὴν φαντασίαν.¹⁾ Μονάχα δύναται δὲ τὸ άνθρωπος κατέχει τὸ λογισμό, τὸ νοῦν καὶ τὴν διάνοιαν, γιατὶ ἔδω αὐτῷ τὸ δύνατον τημαίνουν τὸ ἕδιο.²⁾ Γι' αὐτὸν δὲ ἀνθρωπος εἶναι ἡ κορυφὴ τῶν ἀλλων δύντων, δηλαδὴ καὶ δὲ λόγος τῆς ὑπαρξίας των³⁾ καὶ ἡ ψυχή του ἡ ἐντελέχεια τῆς ψυχῆς γενικὰ τῶν δργανικῶν δύντων.

"Είσαι γενικὰ τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς τῆς ἔδιας οὐκ εἶναι δὲ νοῦς.

§ 25. Θυητὴ καὶ ἀθάνατη ψυχή. "Η ψυχὴ συνυπάρχει μὲ τὸ σῶμα· η ψυχὴ συνυπάρχει μὲ τὸ νοῦν· ἀλλὰ δὲ νοῦς δὲ συνυπάρχει μὲ τὸ σῶμα, δὲν εἶναι στοιχεῖο τοῦ ζωϊκοῦ δργανισμοῦ. Η ψυχὴ ὑπερβαίνει τὴν ὑπόστασή της ὡς μορφὴ τοῦ ζωϊκοῦ δργανισμοῦ καὶ εἶναι κατὰ μιὰν ἄλλη τῆς λειτουργίας φορέας τοῦ νοῦ. "(Οπιστὶ στὸν Πλάτωνα, ἔτσι καὶ στὸν Ἀριστοτέλη η ψυχὴ εἶναι τὸ σταυροδρόμι ὃπου συναντιοῦνται καὶ συμπλέκονται ἰδεατὸν καὶ πραγματικό. «Ἐστι τῆς ψυχῆς γένος ἔτερον εἶναι, καὶ τοῦτο μόνον ἐνδέχεται χωρίζεσθαι, καθάπερ τὸ ἀΐδιον τοῦ φθαρτοῦ». ⁴⁾ Η ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη καὶ θυητὴ μάζε· θυητὴ δοσοειδής μορφὴ τοῦ σώματος, ἀθάνατη δοσοειδής νοῦς.⁵⁾ Θυητὸν εἶναι

1) Zeller σ. 545, σημ. 2, 566, Καὶ αὐτὸν ἀν. σελ. 142, Θεοδωρακόπουλος σ. 440.

2) Περὶ ψυχῆς 429 α 23 «λέγω δὲ νοῦν φύσιν διακρίεται καὶ ὑπολαμβάνεται η ψυχή».

3) Πολιτ. 1256 β 15 «Ωστε δύοτοις δῆλον διτὶ καὶ γενομένοις οἰητέον τὰ τε φυτὰ τῶν ζόφων ἔνεκεν εἶναι καὶ τὰλλα ζῷα τῶν ἀνθρώπων χάριν, τὰ μὲν ἡμερα καὶ διὰ τὴν χρῆσιν καὶ διὰ τὴν τροφήν, τῶν δὲ ἄγριων, εἰ μή πάντα, ἀλλὰ τὰ γε πλεῖστα, τῆς τροφῆς καὶ ἄλλης βοηθείας ἔνεκεν, ἵνα καὶ ἐσθῆταις καὶ ἄλλαι δργανα γίνηται ἐξ αὐτῶν. εἰ οὖν η φύσις μηδὲν μήτε ἀτελές ποιεῖ μήτε μάτην, ἀναγκαῖον τῶν ἀνθρώπων ἔνεκεν αὐτὰ πάντα πεποιηκέναι τὴν φύσιν».

4) Περὶ ψυχῆς 413 β 25.

5) Περὶ ζόφων γενέσεως ΙΙ 8—736 β 21 «διτὶ μὲν τοῖνυν οὐχ οἷον τε πάσις τὰς ψυχάς, [δηλ. τὰ εἰδη τῆς ψυχῆς] προσπάρχειν, πρινερδήν ἔστιν ἢ τῶν τοιούτων. δοσον γάρ ἔστιν ἀρχῶν η ἐνέργεια σφραγιτική, δῆλον διτὶ ταῦταις μηδὲν σώματος ἀδύνατον ὑπάρχειν, οἷον βαδίζειν ἀνευ ποδῶν· διτεῖς καὶ θύρασθεν

τὸ ἄλογο τῆς στοιχεῖο, «τὸ δὲ λόγον ἔχον» ἀθάνατο.¹⁾ Κάθε τι ποὺ εἶναι συνυφασμένο μὲ τὴν αἴσθηση εἶναι θνητὸ καὶ ἄλογο καὶ ἀνήκει στὴν ψυχή, ποὺ εἶναι ἡ ἐντελέχεια τοῦ σώματος. Κάθε τι ποὺ ὑπάρχει ἀγεξάρτητα ἀπὸ τὴν αἴσθηση καὶ ἔτσι δὲν κοινωνεῖ μὲ τὴν «σωματικὴ ἐνέργεια», ἔχει λόγον, εἶναι ἀθάνατο καὶ δὲν ἀνήκει στὴν ψυχὴ ὡς ἐντελέχεια τοῦ σώματος, ἀλλὰ εἶναι τὸ ὑπερβατικό της τέλος²⁾ «θεῖον ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἀνθρώπον»³⁾) εἶναι τὸ οὐ ἔνεκα τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς ἄλλης ψυχῆς καὶ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου δλόκληψου. Ο νοῦς εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν σωματικὴ ἐνέργεια, γιατὶ ὑπαρξή του εἶναι ἡ νόηση τοῦ νοητοῦ. «Ο νοῦς στρέφεται πρὸς τὰ καθόλου⁴⁾ καὶ τὰ καθόλου εἶναι νοητὰ καὶ ἐπομένως ἐνυπάρχουν στὴν ψυχή. «Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἀνευ ὕλης τὸ αὐτὸν ἔστι τὸ νοοῦν καὶ τὸ νοούμενον».⁵⁾ Μὲ αὐτὸν τὸν ταυτισμὸν νοῦς αλείνεται στὸν ἑαυτό του, γίνεται αὐταρκος ἀπὸ τὴν αἴσθηση καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὴν φυλορὰ τοῦ σώματος.

§ 26. Ο νοῦς καὶ ἡ σχέση του μὲ τὸ θεῖο. Δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ σταματήσωμε ἐδῶ. «Ο νοῦς εἶναι οὐσία καὶ σὰν οὐσία ἔχει τὴν ὕλη του καὶ τὴν μορφή του» ὡς ὅλο ἔχει καὶ ὁ νοῦς τὸ σκοπὸ ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἐντελέχειά του.⁶⁾ «Υπάρχει στὸ νοῦ τὸ κινοῦν καὶ τὸ κινούμενο, ὁ δυνάμει νοῦς καὶ ὁ νοῦς ἐνεργείᾳ, ὁ παθητικὸς νοῦς καὶ ὁ νοῦς σὰν καθαρῇ ἐνέργεια.⁷⁾ Τὸ τρίτο ποὺ προκύπτει ἀπὸ αὐτὴ τὴ σύνθεση εἶναι ἡ πραγματικὴ νόηση τῆς συγκεκριμένης ψυχῆς. Στὸ τρίτο τοῦτο συνθέτονται οἱ ὑποκειμενικὲς δυνατότητες τῆς συνείδησης μὲ τὸ

εἰσιέναι ἀδύνατον . . . λείπεται δὲ τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι καὶ θεῖον εἶναι μόνον».

1) Ἡθ. Νικ. 1102 β 28, Πολιτ. 1334 β 19. «Τῆς ψυχῆς ὁρῶμεν δύο μέρη τὸ τε ἄλογον καὶ τὸ λόγον ἔχον καὶ τὰς ἔξεις τούτων δύο τὸν ἀριθμόν, δύν τὸ μὲν ἔστιν ὅρεξις, τὸ δὲ νοῦς».

2) Ἡθ. Νικ. 1177 β 30.

3) Περὶ ψυχῆς 417 β 22 «. . . ἡ δ' ἐπιστήμη τῶν καθόλου».

4) Περὶ ψυχῆς 430 α 2.

5) Περὶ ψυχῆς 430 α 10: «ἔπει δ' ὅτανερ ἐν ἀπάσῃ τῇ φύσει ἔστι τι τὸ μὲν ὕλη ἐκάστῳ γένει (τοῦτο δὲ ὅ πάντα δυνάμει ἔκεινα) ἔτερον δὲ τὸ αἴτιον καὶ ποιητικόν, τῷ ποιεῖν πάντα, οἷον ἡ τέχνη πρὸς τὴν ὕλην πέπονθεν, ἀνάγκη καὶ ἐν τῇ ψυχῇ ὑπάρχειν ταύτας τὰς διαφοράς».

6) W i n d e l b a u d Ἐνθ. ἀν. § 13, 10 σελ. 126, Γεωργούλη Εἰσαγωγὴ στὴν πρώτη φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη (1935) σ. LXXIX.